Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Herausgeber: Societad Retorumantscha
Band: 84 (1971)

Rubrik: Il palancau critic
Autor: [s.n.]

Nutzungsbedingungen
Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Mehr erfahren

Conditions d'utilisation
L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. En savoir plus

Terms of use
The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. Find out more

Download PDF: 15.04.2026

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, https://www.e-periodica.ch

IL PALANCAU CRITIC

Cla Biert — La müdada

impressiun
Imelda Coray-Monn

All'entschatta stat gl'incont da cudischs insumma. Lu forsa la marveglia, co quei roman seigi. Ei dat gie buca biars en la litteratura romontscha, e paucs schi voluminus. Cun quei ha l'aventura entschiet. Tgi savess buca dalla tentaziun da metter naven in text d'in auter idiom cu la stenta da capir semuossa? All'entschatta para igl incap linguistic nunsurmontabels. Sche la fascinaziun dil cuntegn vegness buca vitier, jeu crei ch'jeu dess si suenter las empremas paginas. Bein ei il dicziunari ladin-tudestg speras sco gidonter — denton la pazienzia da mirar suenter mintga plaid maunca, forsa era la peda ed il ruaus.

La forza dil cudisch semuossa gia cheu, el preludi. Igl emprem capetel cul portret dil hermer David contemplel jeu sco preludi. Sia fascinaziun ei pli gronda che la stenta. Cu quei capetel va alla fin sai jeu buca calar da leger. Bein battel jeu aunc cun la stenta da capir il ladin e nodel scadin plaid nuncapiu. Jeu stos confessar d'aunc oz buca ver mirau suenter tuts. Cun leger nescha in tut agen incont: el semeglia quel da lectura mo parzialmein capida dil temps d'affonza, la pusseivladad da lignar e cumpletar. Ni discuors maludi cun la fascinaziun da sminar il rest. Da pagina a pagina sesviluppescha la sligiaziun: pli e pli bein legel jeu cun l'ureglia interna, jeu audel la melodia dil ladin, quella capeschel jeu e sun ventireivla.

Quell'introducziun declara, pertgei ch'jeu plaidel dil cudisch: perquei ch'el plai a mi. Jeu hai buca numnau quella lavur «critica», jeu sai dalla nunpusseivladad da criticar ni valetar ina lavur ch'jeu

capeschel linguisticamein buca diltut. Jeu sai era dils confins d'ina tal'impressiun e vess la queida da discuorer cun gl'autur surdlunder. Distanza geografica denton dictescha ina lavur solitaria. Lein sperar che plidar seigi per ina gada buca la fontauna da tuttas malentelgientschas, sperar ch'igl autur seigi indulgents e vesi silmeins la tenuta enviers si'ovra, igl esser pertscharts dils agens confins e sespruar a respect e humilitonza enviers l'ovra dil scribent.

Sar David Tretsch, il hermer, ei ina persuna da carn e saung. El ei malegiaus cun colurs vivas e tuttina cun la differenziaziun che distingua quei roman dad auters dalla litteratura romontscha. En quei capetel transpara l'aveina dramatica de Cla Biert il pli fetg. Jeu patratgel meins allas biaras paginas dialog, plitost a David ch'ei in cumediant, in actur che fa la vendita cun talent artistic. Ils contrasts: siu materialissem — dasperas sias plattas, sias flurs, siu mund dalla sera ch'ei in tut auter che quel dil di. Sch'el semuossa zun pauc scrupulus da morala, siu giudicament dalla glieud ei sauns. El ei d'intuiziun artistica, seigi quei enten vender, enten tedlar musica ni enten giudicar, quei tegn ensemen sia persunalitad da contrast.

Buolf Tach e siu nevs Tumasch Tach entran ensemen en «la müdada». Tecnicamein interessants ei il fatg che nus enconuschin Buolf mo ord brevs e raquents, el ei morts e tuttina dalla ferma preschientscha d'ina persunalitad profilada. Buolf ei in da quels romontschs en tiaras jastras, turnaus a casa per murir suenter ina veta pleina d'aventuras. La fantasia da siu nevs s'inflammecha vid las brevs ord siu relasch.

Il hermer David ha introduciu nus en la veta dil vitg, ha schidedir muntau preludi. Buolf Tach meina nus en la famiglia Tach e presenta siu nevs Tumasch che resta la persuna favorida tochen alla fin. Sia mumma Aita, intelligenta pura cun bia saun giudezi, siu bab Balser, il frar Jon e la sora Seraina ein conacturs dalla cumedia humana che nus stgein persequitar. Persuna principala ei Tumasch, dessegnaus cun biars detagls e cun carezia digl autur. Sper el Violanda e Karin — sias zun differentas muronzas.

Uaul, cumin, mises, hotel da luxus, fiera e raccolta, catscha e tiara jastra — nus vivin quei entras Tumasch. El stat el center ed il pli maneivel digl autur. Da mesira che las persunas ein lontanas a Tumasch, in- ed externamein, dessegna gl'autur cun tratgs meins

detagliai. Scadina denton, seigi ella skizzada ni dessegnada el detagl, tradescha il maun segir digl artist.

Cun certa retenientscha entscheivel jeu a resumar il cuntegn dalla «müdada» da Cla Biert. Il roman ei voluminus (ca. 380 paginas), da lungatg pulpiu e porta alla fin dalla lectura bia sègns sin gl'ur: el cuntegn construcziuns e passadis ch'ins reponderescha e ferma.

Tumasch ei il fegl carschiu da Balser e Aita Tach, purs beinstonts da Plaz. Siu frar Jon ei scolast, sia sora Seraina sesviluppescha dad ina buoba ad ina matta. Tumasch ei entuorn ils trenta. El ha fatg la scola da purs, el ha il desideri d'ir egl jester. Dad ina vart tegn il puresser patern — e quei problem vegn sligiaus cun flexibladad exemplarica — dad ina vart tegn era la carriera politica, la carezia nunsentimentala per la bellezia dalla patria, da l'autra vart carmala gl'jester. Ei resta problem captivont, atgnamein tochen sin las davosas paginas, tgei che seigi pli ferm.

Ina dallas grondas fascinaziuns dil roman ei il dun d'observaziun da siu autur. El descriva las caussas e la natira cun inclinaziun carezonta. Tgi vess buca gia remarcau puorla el sulegl?

Cla Biert sin pagina 27: «Curius, la puolvra va amunt ed aval. Uossa chi dà laint il sulai tras las savas as vezza quatter striblas albas sco tagliadas cul curtè ... Puolverins glüschan minchatant sco stailinas. Mo quai sun quels chi van aval, quels leivs nu glüschan e van amunt, fin sü suot la tettaglia, ingio chi tachan vi da las tailas d'arogn e dvaintan corduns gross sco cordas da gïun.» Ni sin pagina 59: «La pulenta sbarbuoglia aint illa chalderoula, uossa ch'ella maisda culla paluotta da lain. Ella pozza la paluotta sül ur, la pasta sguotta giò dal monch, a la surfatscha as fuorman muottins tenders chi schloppan e laschan inavo fourinas sco pitschens craters chi tschiran e svanischan per far lö ad oters daspera.»

En omisdus passadis vesein nus il dun d'observaziun ed il talent per la compareglіaziun. Savens anflein nus il plaid «sco» ed ins ha l'impressiun ch'el seigi sbuccaus senz'esser ditg tschercaus. Las observaziuns dalla natira ein beatificontas, buca mo el detagl, mobein era sco culissa pils eveniments. Ils capetels che descrivan cumin, fiera e catscha valessan scadin per sesez in'analisa.

Il hermer David ei in exempel per l'observaziun e descripziun dil carstgaun tier Cla Biert. Er'il bab Balser Tach cun ses tratgs patriarcals ei ina statura marcanta. Tgi vesess buca plasticamein la

scena sin pagina 61: «Tuots spettan; la pulenta aint illa chalderoula d'arom immez maisa füma ed odura. Uossa vain il bap aint da chadafö — el ha amo lavà ils mans — as tschainta süsom maisa e disch: «Bun pro fetscha!» Cun quai rumpa el giò per minchün ün toc pan, lura sta'l sü e dà oura la pulenta, il prüm a la mamma, lura ad el ed als uffants.»

Cun carezia ei era igl original Sar Barduot dessegnaus, dil qual sar David di sin pagina 22: «quai es ün chi s'impipa da la glieud, ün chi voul esser quel ch'el es».

Sch'jeu patratgel anavos alla femna en quei cudisch da Cla Biert, lu exprima il siemi da Tumasch il meglier mi'impressiun:

«Aint in quel sömmi ... es üna femna chi sumaglia a Marina bella, a Violanda ed eir ün pa a mamma, e l'istess ad ingünas. Mo quai nun es üna femna, quai es la femna.» (p. 147)

La femna ei en emprema lingia cumpogna digl um, culs plaids digl autur: «Cur cha quella vain, lura nu suna plü sulet.» Ell'ei ina buna cumpogna, ina femna ferma. Igl ei buca creatiras rumpeivlas, anzi. Ellas ein da sauna vitalitad, san esser zun bein sur sesezzas sco la duonnanda Mariatöna cun siu hotel a Paris.

Cla Biert sa buca mo descriver eveniments externs, el ei er'in zun habel dessignader dil sentir.

Gia sin pagina 28 siemia Tumasch in siemi che schess sminar co sia decisiun finala per la veta vegn a curdar ora: el sa cuntentar e medegar las selvaschinas ch'ein en siu siemi ils compatriots da siu vitg.

En la schliata conscienzia da Tumasch (p. 29) representa sia mumma quei che Siegmund Freud numnass «Ueberich». Ell'ei ina dunna sabia cun sias observaziuns e remarcas che tuccan il ner:

«Ils homens vöglian adüna mitschar.» (p. 44)

«Increschatüm es tuot alch oter co lair tuornar.» (p. 45)

L'emprema carezia da Tumasch, quella tier Violanda, ei descretta cun ina lirica sensitiva. Igl ei ina beatificonta harmonia digl esser cul sentir. Schi sereina e sincera sco quella carezia ei — igl ei buca la dunna che Tumasch vegn a maridar. Violanda constatescha: «Tü nun est sco quai ch'eu crajava cha tü füssast.» Tumasch sa che quella constataziun ei stada l'entschatta dalla fin. Violanda veva fatg in maletg da Tumasch, carezia denton accepta l'auter *sco el ei.* Ins patratga a Max Frisch che persequitescha cun ina cert'obsessiun il

patratg «Ti dueis buca far in maletg». Ei fuss interessant da saver sche Cla Biert ei influenziaus dil scribent Max Frisch ni sch'el ha giu dil medem temps la medem'inspiraziun. Inspiraziun sa muntar undas, recepidas dall'antenna sensibla digl artist. Pertgei buca da plirs artists? Ins seregorda dalla controversa dils dus gronds, Gertrud von Le Fort e Georges Bernanos. Omisdus han tractau la tema dalla mort vid las medemas persunas historicas, las mungias Carmelitas da Compiègne: Le Fort en la novella «Die letzte am Schafott» e Bernanos el drama «Dialogue des Carmélites» — omisdus han, ed ins astga crer quei ad els, buca saviu in da l'auter.

Anavos tier ils eveniments interns dallas persunas da Cla Biert en «la müdada»: il bab vegn vegls, sco contrast dasperas Seraina cun la muotiadad da ses 12 onns.

E lu entscheiv'ina historia d'amur, entscheiva aschia ch'ella astgass esser unica — unica buca mo en la litteratura romontscha: ell'entscheiva cul nas. Igl emprem freda Tumasch l'odur da neghels e canella vid il tgiern dalla fontauna, e gia entscheiva sia fantasia a sescaldar e s'occupar cun quei fried. El ei aviarts per carezia sco tala e pren perquei si il fastitg dil parfum singular. Veramein, el meina la finala tier sia futura spusa, Karin da Danemarc.

Il fried, il senn dil nas gioga ina considerabla rolla en quell'ovra, ils senns insumma. Forsa munta era quei incont dil lectur: ils heroxs da Cla Biert ein sauns, els han ils peis sil trastch e regordan magari al plascher da viver da persunas da Felix Timmermans. La sentupada cun ina certa decadenza el Grand Hotel sepassa senza censuras moralas, lai denton viver fetg bein il contrast denter gliez mund e quel dil vitg. Sch'igl ei per lezza clientella aventura da s'enivrar vid quei che lur daners lubeschan, lu suonda gest el proxim capetel dalla fiera la descripziun dall'aventura dil quotidian, senza sentimentala glorificaziun. Negliu han ins l'impressiun d'idila nunverdeivla. Sch'ins ha viviu gl'emprem il Grand Hotel en glisch dalla sera dil bal grond, lu astgan ins suenter veser cun Tumasch l'extrada dalla cuschina e co las lavadiras vegnan liquidadas. En sia simpatica drastica, simpatica perquei ch'ella sbucca ord vitalitad, buca ord vuler far sensaziun, lai Cla Biert dir il directur dil hotel: «Ün hotel ha per uschè dir ün cheu ed ün chül.» (p. 225)

Il capetel dalla spartida dil bab ei per mei in dils impressiunonts. Paucas larmas, bia reflecziun. Il fegl sa tuttenina ch'el vess giu da

dumandar bia siu bab. La mumma seregorda co quei um serrau fuva bein s'aviarts enviers ella duront gl'emprem temps communabel, co sia natira serrada ha denton la finala tuttina puspei priu surmaun e co quei ei stau grev per la fideivla cumpogna da veta.

Mo la veta va vinavon. Tumasch e Karin anflan lur carezia, van tras vals umbrivaunas e sin pézza sulegliva e la finala cun skis ensemen en Engiadina. Els vegnan probabel a secasar cheu.

Quei «probabel» para a mi custeivels. Gl'autur lai aviartas pliras pusseivladads, igl ei buca ina fin ventireivla per tut prezi. Igl ei semplamein verdeivel. Aschia ha el menau e sviluppau sias persunas dall'entschatta enneu. Tumasch ei buca in sogn, el fa sias scarpitschadas. Gest quella mentalitad che va tras l'entir'ovra lubescha da s'identificar cun ses heroxs.

In'ingredienza essenziala dalla «müdada» ei il humor. A mi para ei pli che schabetg sche Cla Biert legia sin la platta 8, realisada per l'EXPO 1964, in passus humoristic ord «la müdada».

In'impressiun da maun feminin ei forsa pereclitada de punctuar pugns de vesta dil cor sin donn e cuost da quels dil tschurvi. Perquei less jeu tuttina aunc sedumandar en la davosa part da mi'impressiun sch'il svilup persunal da siu herox Tumasch Tach seigi, viu digl autur anô, il principal en «la müdada»? Sche nus encurin las differentas midadas en quei roman, lu survegnin nus forsa gl'equiliber per tschentar ils dretgs accents.

Cheu ei perinagada la midada dalla communitad el vitg. Pli baul fuva ella pli stretga, ussa queta dunna Aita: «. . . minchün es sulet cun seis pissers e seis dalets. Hai, lura ils pissers vegnan gronds e'ls dalets vegnan pitschens.» (p. 31)

Ni sin pagina 126: «La cumünanza veglia in noss cumüns, cuntuot ch'ella vaiva eir bleras mendas, d'eira plaina da prüvadentscha: la stüva, la vaschinada, il bügl, il terzal, la lavur cumöna. E quai es mort o va murir bainbod. Quella müdada ha stü gnir. . .»

E lu sin la proxima pagina il dialog cun ina damonda fundamentala: «Schi», ha dit sar Joannes, «quai es uschea, e'l singul, quel vain planet sursinà, quel s'isolescha; dal rest eir per as mantgnair; otramaintg pudess el perder il güdizi.»

Tumasch ha cuntinuà:

«Quel chi voul güdar dapertuot, nu güda ninglur. Mo ingio es il cunfin sar Joannes? Nos cumün? Nos stadi?»

Igl autur continuescha tras la bucca da Joannes e Tumasch e sviluppescha ina pusseivladad da nova cuminonza, practicabla ed en senn positiv remarcabla.

La skizza d'engaschament politic ch'el dat sin pagina 84 fuss forsa ina pusseivladad d'entusiasmar ils giuvens cun lur problems da quellas varts. La construcziun sin pagina 287 savess esser da quels demonstrants giuvens: «Minchün es respunsabel per tuot, hozindi.»

Sin pagina 37 ei in'intimaziun a scumiada, a midada dalla structura economica: «Star insembel var quatter o tschinch paurs, lura nun es quai plü quella somma.»

El capetel intitulaus «La müdada» setracta ei d'ina midada ch'ins savess, sin l'emprem'egliada, numnar superficiala. La famiglia Tach, privada dal bab, mida casa. Denton ei gest quella midada enzaco la concretisaziun dallas autras, intonadas en quei roman. Construcziuns sco las suandontas surveschien sco perdetga:

«La müdada nun ha dad esser ni hoz ni daman.»

«Müdadas, char figl, as faja be planet —» (p. 284)

Cun menziunar la midada economica, sociala ed il midar casa sun jeu progressada dalla periferia dil rudi a siu center. En quei center less jeu metter la midada persunala, identica cun svilup.

Tumasch scriva a Karin:

«Mia mamma ha dit ch'eu m'haja müdà fich daspö ch'eu At cugnuosch; ch'eu saja plü avert e plü serain. Forsa At disch quai daplü co üna lunga decleranza d'amur». (p. 342)

L'impurtonza da midada, da svilup, va sco fil tgietschen tras gl'entir roman da Cla Biert, ell'ei la finala exprimida sin pagina 365: «La müdada es quella chi quinta.»

In roman da svilup, in roman psicologic, pedagogic? Ei dess segir aunc auters attributs valeivels. Schi pauc sco quest'impressiun duei purtar il pretensius num «critica», schi pauc duei ella era empruar da metter si ina tezla restrinschenta al roman «la müdada» da Cla Biert. Sia vitalitad, aschia quetel jeu, s'auda ni en rom ni en cunfin restrinschent.

L'«Orva» da Theo Candinas

Interpretaziuns criticas da Georges Darms

Remarca preliminara

La litteratura sursilvana ha ils davos onns survegniu silmeins la pusseivladad d'in impuls sin dus camps en stagnaziun speciala: la lirica ed il teater. En domisdus cass ei quel vegnius dil medem autur, Theo Candinas. 1959 ein «Fastitgs e Fistatgs» cumpari, in cudischet da poesias liricas fetg uniu, cun ina tematica dil tuttafatg nova per il sursilvan. 1968 ha il medem autur empruau da dar cun «Las 2 fatschas» al teater romontsch ina semeglionta stimulaziun sco el haveva empruau cun la lirica. Che quella porti dapli fretgs che l'emprema ei bein da dubitar, deplorablamein.

Disposiziun e premissas d'interpretaziun

1966 ei ina secunda ovra lirica da Theo Candinas cumparida: l'«Orva». Ella cuntegn 45 poesias dad otg tochen trenta vers, partidas en sis gruppas da siat ni otg poesias; in'ovra tgunsch surveseivla. Las singulas gruppas ein numeradas, denton senza tetel. Las poesias da mintga gruppa ein ligiadas tematicamein pli u meins ina cun l'autra. En in cass para la separaziun denter las singulas gruppas buca dad esser stada fetg ferma: las duas poesias «Blasfemia» e «Confiert» concludan el text la secunda gruppa; tenor il «Cuntegn» duessen ellas denton entscheiver la tiarza. Quella discrepanza ei denton da sligiar claramein: ellas s'audan all'entschatta dalla tiarza gruppa, sco il «Cuntegn» gruppescha ellas. Tenor il text havess ina gruppa schiglioc nov poesias e l'autra mo sis. Pli stringent eisi denton che las siat poesias dalla secunda gruppa han sco tema ina situaziun metereologica (dracca, neiv, freid) ni ina stagiun (atun, unviern,

primavera), ferton che las duas poesias en damonda han in auter tema ed era in auter tun.

Il fatg che quella discrepanza ha saviu vegnir sligiada cun segirtad ei pli impurtonts che quei ch'el para: pér el lubescha la lavur che suonda. El muossa numnadamein la veglia digl autur ad ina disposiziun logica e raziunala. Pér entras quella voluntad digl autur daventan interpretaziun e critica pusseivlas. Semuossa ina voluntad ad ina logica ella disposiziun astgan ins era spitgar quella veglia ell'ovra sco tala. E mo quei ch'igl autur ha baghegiau suenter certs principis da raschun e logica sa siu lectur critic capir ed interpretar suenter ils medems principis. Schebein quella logica ei vulida ni «intuitiva» ei in'autra damonda e per il critic ina damonda secundara. Segirmein eis ella en quei cass vulida; poesias segruppeschan buca da sesez. Quei ei in indezi che la logica seigi era vulida ell'ovra. Tier auters poets eis ei buca pusseivel da decider, con lunsch lur logica ei vulida e nua ch'ella ei intuitiva. Quei ni interessescha ni disturba l'interpretaziun. Engrevegiada vegn l'interpretaziun pér, sche la logica suonda buca raschuns poeticas, mobein autras, exteriuras all'ovra. Pér sche pliras poesias suondan alla medema raschun exteriura ei l'interpretaziun puspei pusseivla. Sin tals cass vegnin nus aunc a vegnir. Nunpusseivla ei l'interpretaziun denton leu, nua ch'igl autur suonda ideas e sentiments temporars, senza metter quels en in connex che unescha els sut ina logica dominonta. Lu suonda mintga poesia in'autra logica, ina logica ch'ei mo da capir, sch'ins enconuscha mintgamai il punct da partenza digl autur, e quel enconuscha il bia mo el. Talas poesias han buc in effect entras sesezzas, mobein mo entras lur relaziun persunala cugl autur e restan perquei era il bia per il lectur nunresentidas e nunresentiblas.

«Flurs dil mal», in tema che serepeta

Suenter quei pign excuors, che ha giu gl'intent da mussar la premissa fundamentala da quella lavur e dar la duida peisa al fatg d'ina disposiziun logica, lein nus puspei turnar anavos tier l'«Orva».

La poesia che croda si il pli fetg en l'emprema gruppa, perquei che siu tetel fa endamen il tetel dalla pli renomada collecziun da poesias insumma, ei:

FLURS DIL MAL

Ord quellas ruinas
da tontas uiaras
sin muschnas brinas
da saung e baras
verdegian e creschan
las flurs dil mal
cloman e greschan
atras la val
il laud da quel che fa flurir
flurs da bellezia ord il stgir
e meina nus tras il santeri
agl ault final da siu misteri.

Ils emprems quater ed ils davos dus vers paran pli u meins clars. Tgei vul quei denton dir: «las flurs dil mal»? Segiramein stattan ellas en ina relaziun cun «flurs da bellezia»; ellas laudan «quel che fa flurir» lezzas flurs. «Flurs da bellezia» ein pia u il cuntrari da «flurs dil mal» ni in cert cumparativ dad ellas. Quella relaziun vegn sustenida dad autras relaziuns parallelas: «flurs dil mal» «verdegian e creschan», ferton che «flurs da bellezia» «flureschan», «verdegian» savess senz'auter vegnir remplazzau da «flureschan», gliez fuss atgnamein meglier: da pugn da vesta tecnic dess ei ina allitteraziun cun «flurs» ed el medem temps ina rema intermediara cun «creschan». Igl infinitiv «flurir» ei aschi differents dil present «flureschan» ch'el disturbass tuttavia buc. Ch'igl autur ha tuttina buca duvrau «flureschan», che fuss era linguisticamein pli correct, sto haver bunas raschuns. «verdegian» duvrau da flurs ha in senn lev pigiurativ, ton quei ch'appartegn las flurs sco lur carschientscha. Il plaid vegn duvraus per flurs buca cultivadas che creschan empau sco ei para e plai. Quei va bein a prau cul liug, nua ch'ellas creschan, sin «muschnas». Era «flurir» ei pia in cumparativ visavi «verdegian». Buca senza imputonza ei era che las «flurs dil mal» creschan zaco tut da sesezzas, ferton ch'igl ei *zatgi* che *fa* flurir «flurs da bellezia». Malgrad quell'interpretaziun savein nus denton ni tgei che las duas sorts flurs muntan ni en tgei relaziun exacta ch'ei stattan ina cun l'autra. Quels elements ein pia buca determinai en quella poesia. Quei drova denton tuttavia buc esser ina munconza.

«las flurs dil mal» serepetan numnadamein aunc en in'autra poesia:

ORAZIUN

Seis benedius
ed engraziaus
per la suffrientscha
a mi purschida
la notg sparida.

Leu ord la tschendra
da mi'unfrenda
prueschan gia
agl ur dil prau
las flurs dil mal

L'emprema strofa ei clara. La secunda stat cun l'emprema en ina clara relaziun causativa, quei vul dir ch'ins savess metter denter l'emprema strofa e la secunda «perquei che» per mussar la relaziun. Aschia ein era ils treis emprems vers dalla secunda strofa clars. La «suffrientscha» ch'igl «jeu» ha stuiu supportar ei vegnida acceptada sco «unfrenda», perquei che «ord la tschendra» — las restonzas da quell'unfrenda — «prueschan gia (. . .) las flurs dil mal». Tgei presta denton quella poesia per ina determinaziun dils simbols restai el stgir ell'emprema poesia?

«flureschan» vegn puspei untgiu en connex cun «las flurs dil mal», e puspei buc ord motivs tecnics. Quei carschenta la segirtad da metter las duas poesias en connex ina cun l'autra. Quei secapess da sesez tier auturs cun ferma veglia a disposiziun logica, tier tuts buns auturs. La «suffrientscha» vegn ludada claramein, *perquei* ch'ella ha lubiu da pruir allas «flurs dil mal». Ellas san pia buc esser zatgei dil tuttafatg negativ, sch'ins ei schizun promts da ludar la «suffrientscha» ch'ins ha stuiu endirar per ellas. Ellas ein denton era cheu buca dil tuttafatg positivas, schiglioc stuessen ellas «flurir», e quei buc «agl ur dil prau», mobein «sil prau» ni schizun «amiez il prau». «agl ur dil prau» corrispunda exactamein allas «muschnas» dall'emprema poesia. La relaziun denter «flurs dil mal» e «flurs da bellezia» ei pia ina relaziun cumparativa. La ragisch ei positiva. Buca determinai ein aunc adina «flurs dil mal» e «flurs da bellezia».

El vau da Baudelaire?

Cun quei che jeu hai anflau neginas autras poesias che gidassen a determinar quellas duas definitivamein, resta mo ina pusseivladad

pli: encurir la sligiaziun leu, danunder ch'il simbol dallas «flurs dil mal» ei prius claramein, pia tier Baudelaire.

«Les Fleurs du Mal» ei il tetel dalla suletta collecziun da poesias da Baudelaire. «Fleurs du Mal» denton, senza artechel, ei il tetel d'ina *gruppa* da poesias. Ils tetels dallas gruppas numnan tier Baudelaire il tema dallas poesias che suondan en quella gruppa, sco per exempel «Spleen et Idéal», «Le Vin», «La Mort». Da Baudelaire astg'ins spitgar senz'auter che «Les fleurs» e «Fleurs» seigi buca il medem. «Les Fleurs du Mal» ein pia tut sias poesias, «Fleurs du Mal» il tema d'ina gruppa da poesias sco «Une Martyre», «Lesbos», «Femmes damnées» «Un Voyage à Cythère», poesias sur da femnas lesbicas, ch'el numna pia era «Fleurs du Mal».

Era tier Candinas anfl'ins ton «las flurs dil mal» sco «Flurs dil mal». La differenza da senn ei buca la medema sco tier Baudelaire, domisduas versiuns han il medem senn. Ei para denton ch'era Candinas hagi viu ina differenza: «Flurs dil mal» drova el sco tetel dalla poesia, pia era per dar il tema, sco Baudelaire drova «Fleurs du Mal», ferton che «las flurs dil mal» stattan, puspei sco tier Baudelaire, per poesias insumma. Teoreticamein savess Candinas aunc adina manegiar duas caussas cun «las flurs dil mal», u sias atgnas poesias ni quellas da Baudelaire. Ord la poesia «Oraziun» eis ei denton clar ch'el sa manegiar mo las atgnas.

Tgei vul «Les Fleurs du Mal» dir verbalmein? «Mal» ha segiramein duas significaziuns, ina morala ed ina fisica. Ton sco jeu survesel vegn adina dau a «Mal» la significaziun morala. Quei di denton aunc nuot per Candinas. Ella poesia «Oraziun» para «mal» plitost da haver la significaziun fisica. Lu stat il tierm en connex direct cun la suffrientscha ell'emprema strofa. Ins savess pia metter cheu per «las flurs dil mal» «las flurs dalla suffrientscha» dalla notg vargada. La poesia «Flurs dil mal» lubescha era ina tala interpretaziun: «ord quellas ruinas / da tontas uiaras» san flurs da dolur crescher aschi bein sco flurs da schliatadad ni zatgei semegliont. Lur cumparativ, «flurs da bellezia», selai ni metter cun in ni cun l'auter en cumparaziun directa. Ins vegn a stuer ponderar domisduas significaziuns.

Aunc adina buca clar ein las «flurs da bellezia», medemamein «quel che fa flurir.» Igl autur sesenta inferiurs ad el, sias poesias laudan el. Sche Candinas scriva veramein logic, sco sia disposiziun ha

schau sperar, stuessen «Flurs da bellezia» era esser poesias, mo d'ina classa superiura allas sias, «quel che fa flurir» pia era in poet. En gliez cass savess esser manegiau mo Baudelaire. La poesia fuss in «hommage à Baudelaire». «Flurs da bellezia» fussen las poesias che Baudelaire fa flurir ord il «stgir»; el fuss era quel che menass nies autur tras il «santeri» — in niev simbol — tier il «misteri» da sias «flurs da bellezia.»

Jeu stos denton conceder che jeu sun buca diltut segirs da quell'interpretaziun. La damonda ei, schebein la veglia digl autur alla logica ei aschi gronda sco l'interpretaziun pretendess. Il sbagl fuss ina survaletaziun digl autur, quei ch'ei denton aunc adina meglier ch'ina sutvaletaziun. Nus essan pia gia returnai al punct da partenza: la premissa d'ina ferma veglia logica sco fundament da tutt'interpretaziun.

Ei dat denton in segn che sustegn tenor miu meini quell'interpretaziun. Suenter l'interpretaziun fuss il plaz il pli adattau per quella poesia atgnamein avon las autras poesias sco poesia da dedicaziun, separada dallas autras. Quella proposta vegn sustenida entras in auter fatg: en gliez cass fuss la disposiziun dil diember da poesias dil tuttafatg simetrics, numnadamein «Flurs dil mal»; 7—7—8—8—7—7. Igl ei pusseivel che «Flurs dil mal» era projectada sco poesia da dedicaziun e ch'ella ei lu vegnida regruppada sco davosa poesia dall'emprema gruppa, perquei ch'ella pareva buca clara avunda per quei intent. Forsa era per buca dar a Baudelaire ina peisa, che fuss buca stada giustificada. Perquei ha l'emprema gruppa otg poesias enstagl siat, sco ei era projectau.

Sche l'interpretaziun dallas «Flurs dil mal» ei gesta, ston ins secapescha spitgar relaziuns pli stretgas denter ils dus auturs. Quellas ein era vegnidas pretendidas repetidamein, muossan gie «flurs dil mal» claramein vi sin Baudelaire. Da constatar ch'ei han era la medema simbolica sustegn secapescha quei meini. Che quella relaziun vegn surtut postulada da cheu anora ei capeivel, denton buca sufficient. Ina cumparegliaziun ei necessaria. Da Baudelaire hai jeu elegiu *«La Prière d'un Païen»*, perquei ch'ella ei cuorta ed ha in semegliont tetel sco «Oraziun»:

Ah! ne ralentis pas tes flammes;
Réchauffe mon coeur engourdi,
Volupté, torture des âmes!
Diva! supplicem exaudi!

Déesse dans l'air répandue,
Flamme dans notre souterrain!
Exauce une âme morfondue,
Qui te consacre un chant d'airain.

Volupté, sois toujours ma reine!
Prends le masque d'une sirène
Faite de chair et de velours,

Ou verse-moi tes sommeils lourds
Dans le vin informe et mystique,
Volupté, fantôme élastique!

Ina interpretaziun da quella poesia fuss buca leva, ed ella menass buca lunsch, la differenza vegness silpli aunc pli gronda. Ins savess prender ruasseivlamein mintga poesia da Candinas e mintga poesia da Baudelaire e metter ellas ina sper l'autra, adina fussen las differenzas pli grondas che quei che avischina ils dus poests. Communabel ei bein che domisdus drovan simbols sco elements impurtonts en lur poesias, denton tut en in auter senn. Tier Baudelaire ei l'entira poesia cumponida ord simbols, che seligian denton ensemen ad in niev simbol; tier Candinas ein ils simbols elements determinativs d'ina poesia pli u meins concreta. Bein ei il diever da simbols sco tal strusch senz'influenza da Baudelaire, ella metoda da lur diever vegn Candinas denton pli dattier d'in auter «simbolist» che nus vegnin aunc a menziunar. Las relaziuns denter Candinas e Baudelaire ein pia en emprema lingia da natira privata, pér en secunda lingia ei Baudelaire in ideal poetic quei ch'appartegn la «bellezia» da sias poesias. Quei fuss bein raschun avunda da scriver «Flurs dil mal», denton buca da metter quella poesia en in plaz schi imuprtont sco poesia da dedicaziun. Las poesias da Candinas semuossan pia buc influenzadas grondamein da Baudelaire; lungatg, stil e tematica separan memia fetg ils dus auturs.

Ritmus e simbolica e tgei ch'els revelan

L'emprema via tier las poesias da Candinas ei semussada sco fetg fritgeivla — via puleina, silmeins per part. Ell'ei stada necessaria per l'interpretaziun da «Flurs dil mal» e d'«Oraziun». Nus vegnin a stuer

encurir in auter punct da partenza, senza emblidar ils resultats anflai tochen uss. Per quei intent hai jeu eligiu:

IN MULIN

Ils mirs sballunai
e la roda miez rutta
che sgara e tgula
tut alla bahuta
sut l'aua lischada
che camina e schula
surora en rabia
senza cal e retegn.

Ils spérts grittentai
che berglan e sgregnan
e lessen en prescha
aunc moler il graun
emplenir igl arcun
avon ch'il di crescha
enviers gl'abandun.

Ed olmas che pliran
denter molas-mulin
e peinas endiran
senza mesira e fin.

Mo l'aua s'empatscha
va senza schurmetg
surora e spazza
cundrez e baghetg.

La poesia para dad esser ina descripziun beingartegiada d'in vegl mulin, animada per part digl autur, aschia tras «spérts» ed «olmas». Auter denton il ritmus, in ritmus spert che va en in grond artg naven dall'entschatta tochen alla fin d'ina strofa per entscheiver ladinamein, bunamein senza pausa, a sesalzar sur la proxima strofa. Il ritmus ei aschi sperts ch'ei tonscha per in artg sur l'entira, dètg liunga poesia. Quel vegn sustenius dalla secunda e tiarza strofa, ch'ein, sil punct culminont, serradas pli ferm ina vid l'autra cun «ed». Quei artg vegn aunc sustenius cheutras ch'ei «maunca» in vers ella secunda strofa, ni meglier in miez vers: ella cuntegn siat mezs vers enstagl otg. La tiarza strofa retegn empau il tempo; cuort in suenter l'auter suondan l'emprema ga treis silbas nunaccentuadas enstagl duas, la secunda ga schizun quater, per schar crescher aunc inaga il tempo ella quarta strofa cun vers dil tuttafatg regulars. Ch'igl ei denton il ritmus e buca la metrica che renda spertadad ei levamein da veser: il schema

metric ei quater dactilus cun ina ni duas entschattas nunaccentuadas. Las quater alzadas ein cheu repartgidas sin mintgamai dus mezs vers. Il medem schema metric drova in'autra renomada poesia romontscha cun tut in auter ritmus:

Pertgei, mi declara, fa gl'um che leu semna
cun levzas pallidas, tremblontas ses pass?

Il ritmus vegn buca dictaus dil metrum; il medem metrum sa sustener differents ritmus. Con ferms ch'il ritmus ei en «In mulin», ves'ins bein ella tiarza strofa, nua ch'el camonda quater silbas nunaccentuadas ina suenter l'autra, schebi ch'ins savess accentuar «senza» e far parer cheutras la metrica pli regulada.

Tgei munta quei ritmus special tier ina poesia ch'ins savess tenor tema apparent era s'imaginar cun in ritmus descriptiv? Segir eis ella fatga per in ritmus spert, pertgei pauc tec ch'ins legia ella pli plaun, vegn ella patetica, e patos pon ni plaids ni tema purtar. Sch'ins mira mo dalla poesia anora, stuess ins prender refugi tier la declaraziun ch'il ritmus seigi onomatopoetics per l'aua, ni pli tgunsch aunc per la roda mulin. Quei san ins strusch snegar, denton para quei a mi tuttina empau bia rueida per schi pauc.

Poesias cun in tal ritmus ein bein plitost raras. Tonaton ei quei ritmus tuttavia buca nunenconuschents, il cuntrari: el ei dètg renomaus, per exempel entras quella poesia:

SCHNITTERLIED

Wir schnitten die Saaten, wir Buben und Dirnen,
Mit nackenden Armen und triefenden Stirnen,
Von donnernden dunklen Gewittern bedroht —
Gerettet das Korn! Und nicht einer, der darbe!
Von Garbe zu Garbe
Ist Raum für den Tod —
Wie schwellen die Lippen des Lebens so rot!

Hoch thronet ihr Schönen auf güldenen Sitzen,
In strotzenden Garben umflimmert von Blitzen —
Nicht eine, die darbe! Wir bringen das Brot!
Zum Reigen! Zum Tanze! Zur tosenden Runde!
Von Munde zu Munde
Ist Raum für den Tod —
Wie schwellen die Lippen des Lebens so rot!

Las duas poesias paran buca da haver bia dapli ina cun l'autra ch'il medem ritmus. Bein han domisduas aunc da far cul graun, tier

C. F. Meyer eis ei denton la raccolta, tier Candinas il moler il graun, tier gl'emprem eis ei buobs e mattatschas, tier l'auter «spérts grittentai», tier domisdus ei la prescha in motiv, tier l'in per mitschar dad urezis smanatschonts, tier l'auter per mitschar dalla fin dil di, ni forsa era dall'aua destruenta. Tut priu tuttina certas parallelas. Tier quei vegn aunc che domisduas poesias ein atgnamein descripziuns e dumandassen sco talas plitost in ritmus ruasseivel. Era tier Meyer savess'ins denton dir ch'il ritmus seigi dictaus dalla prescha, pia era en in cert senn onomatopoetics. Ei maunca aunc adina la clav tier domisduas poesias.

C. F. Meyer ha ina metoda fetg semeglionta a quella da Candinas da scriver poesias, sco nus havein empriu d'enconuscher en connex cun Baudelaire: era el lavura cun simbols en poesias concretas. Meyer vala oz per gl'emprem simbolist tudestg, senza contact cun Baudelaire, ch'el accepta buc, surtut pervia dalla tematica. La poesia, entras la quala quei ritmus ei vegnius renomaus ed ord la quala era «Schnitterlied» sto vegnir declarada, secloma:

CHOR DER TOTEN

Wir Toten, wir Toten sind grössere Heere
Als ihr auf der Erde, als ihr auf dem Meere!
Wir pflügten das Feld mit geduldigen Taten,
Ihr schwinget die Sicheln und schneidet die Saaten,
Und was wir vollendet und was wir begonnen,
Das füllt noch dort oben die rauschenden Bronnen,
Und all unser Lieben und Hassen und Hadern,
Das klopft noch dort oben in sterblichen Adern,
Und was wir an gültigen Sätzen gefunden,
Dran bleibt aller irdische Wandel gebunden,
Und unsere Töne, Gebilde, Gedichte
Erkämpfen den Lorbeer im strahlenden Lichte,
Wir suchen noch immer die menschlichen Ziele —
Drum ehret und opfert! Denn unser sind viele!

Sch'ins enconuscha la metoda da far poesias da Meyer, sch'ins sa co el repassa e refa sias poesias tschun ga e dapli, co el fa cheu ord ina poesia duas novas, trai ensemmen treis autras en ina solia, co el baghegia schizun en poesias fatgas per ina caschun speciala ses motivs e simbols, co el scriva in'entira retscha da plaids in sut l'auter per anflar il meglier, lu san ins era che duas poesias han buca casualmein il medem ritmus special; ch'ellas s'audan ensemen e ch'ellas ein da capir mo ensemen. Domisduas ein poesias cul tema dil «stgir», dil

«negativ» cun lur tipics motivs: mort, raccolta, aua, graun, e, buc il davos, veta giuvna e buglienta sco motiv e simbol dalla mort:

Von Mund zu Munde
Ist Raum für den Tod —
Wie schwellen die Lippen des Lebens so rot!

Ei para bunamein ch'ils buobs e mattatschas dall'emprema poesia seigien semidai directamein el chor dil morts.

Astg'ins transplantar la simbolica da quei ritmus sco nus havein anflau ella tier Meyer silla poesia «In mulin»? Quei ei ina damonda metodica. Secapescha astg'ins buca postular ina regla generala: Il medem ritmus tier in poet vul era dir il medem tier in auter poet. Pli datier d'ina tala identificaziun vegn ins denton segir, sch'ei setracta d'in ritmus fetg special e rar. Sche quei ritmus ei aunc aschi renomaus e ligiaus aschi fetg cun ina poesia ed in autur, «Chor der Toten» e Meyer, e sche quei autur ei aunc aschi renomaus sco Meyer, che vala oz bunamein senza cuntradicziun per il meglier liric tudestg, lu dat ei bein strusch dubis pli.

Ch'il ritmus dad «In mulin» vegn pli u meins directamein da Meyer, ei strusch da dubitar. Da dubitar ei, sch'el ha cheu la medema simbolica. Cheu vegnan las parallelas denter «Schnitterlied» ed «In mulin» en agid a nus. Ins astga buca dar memia gronda peisa allas differenzas. Dad in scribent cun in tec in tec cunscienzia litterara astgan ins spitgar ch'el copieschi buca siu model, mobein ch'el selaschi inspirar dad el tier zatgei niev. Da quei punct da vesta anora ei la poesia dil tuttafatg transparenta: dalla raccolta dil graun en «Schnitterlied» tier «moler il graun» eis ei buc in grond pass, ed el vegn aunc sustenius entras «Wir bringen das Brot!», e da cheu vegn ins spert sin l'idea dil mulin. E, fetg prudent, vegn la simbolica dil ritmus prida viaden el maletg naven dall'entschatta entras la decadenza ella quala el sesanfla. Ed era naven dall'entschatta dominescha la nova idea la veglia simbolica, ils vegls maletgs. Ella mida entuorn els en elements che van a prau exact cun la nova tematica: ils urezis smanatschonts semidan en «aua lischada», buca meins dominonta ella davosa strofa.

Inschignus pren Candinas viaden en sia poesia era elements da «Chor der Toten» e cula ensemen ils dus elements principals dallas duas poesias da Meyer tier ina strofa nova ed exacta: il chor dils

morts semida en «spérts grittentai», e lur admoniziuns als vivs en «che berglan e sgregnan», adequat all'atgna tematica. Els surprendan la lavur preschada dils medunzs da Meyer, ses giuvens e giuvnas semidan els spérts dils morts, dils quals els ein tier Meyer mo simbol. Lu tuorna Candinas puspei anavos tiel chor cun «olmas che pliran denter molas-mulin», leu, nua che Meyer metta siu «graun» simbolic: ina nova concretisaziun d'in simbol da Meyer. Ed alla fin puspei in simbol da Meyer che vegn realisaus: la victoria segira dall'aua, dalla mort. La poesia da Candinas ei aduala e forsa bein schi buna quei ch'appartegn disposiziun da tema e simbolica. D'ina classa in bien ton superiura ei Meyer denton el diever dils mieds tecnics, ella ballontscha exacta denter las differentas parts ed ils differents elements dalla poesia, egl equiliber ritmic e surtut en qualitad ed unitad dil tun dalla poesia.

Ei s'impona puspei la damonda da surinterpretaziun. Il prighel para a mi cheu buca schi gronds sco tiel davos pass dall'interpretaziun da «Flurs dil mal». Cheu san ins patertgar ch'igl autur stoppi quintar e quenti era ch'ina part dils lecturs enconuschi il ritmus ed era siu model. El astga era quintar ch'enzatgi cumparegli duas ni tuttas treis poesias e sappi interpretar ellas. La gronda part dils lecturs vegn bein strusch a capir la poesia aschia. Las poesias da Candinas, sco las poesias da Meyer, anflan denton era per quels lecturs ina sligiaziun, cheutras ch'ellas selain leger sco poesias purmein descriptivas. Lur rihezia va bein a piarder entras ina tala «capientscha», buca denton lur bellezia. Quei ei bein en in cert senn ina concessiun alla plipart dils lecturs; aschi ditg che quella va denton buca sin donn e cuost digl art eis ella tuttavia da beneventar.

En «In mulin» ves'ins fetg bein, tgei diever che Candinas fa dils mieds tecnics usitai e tgei rolla el dat ad els. En cumparegliaziun cun Meyer ei remarcabel ch'in da ses vers vegn partgius e scret en dus vers. Quei ha differentas raschuns. En scadin cass lubescha ei ina pli gronda libertad metrica senza che quella libertad disturbass la lectura dalla poesia. All'entschatta d'in vers lubesch'ins oz senz'auter duas silbas nunaccentuadas enstagl dil metrum regular cun mo ina nunaccentuada. Mintga vers nungrad astgass pia, era suenter finiziun feminina, haver senz'auter duas nunaccentuadas. L'emprema ga fa el diever da quella libertad el sisavel vers e lu egl otgavel. Fussen ils vers regulai sco tier Meyer, dess ei enamiez tuttenina treis silbas nunaccen-

tuadas che disturbassen segirmein il lectur all'entschatta. Aschia pren el denton la finiziun feminina sc'ina finiziun da lingia e legia las duas nunaccentuadas sc'ina nova entschatta metrica.

La metrica da Meyer ei exactamein regulara, auter che quella da Candinas. Ils dus poets han buca la medema concepziun dalla rolla dalla metrica. Tier Meyer ei la metrica strentgamein obligonta; ils plaids han da sedrizzar suenter ella. Tier Candinas ei la metrica in mied ritmic che sa vegnir negligius, sch'ils plaids pretendan quei e sche la ritmica lubescha. Ils plaids domineschan aschi fetg ch'ei astgan schizun rumper il ritmus, sco quei ei per exempel il cass el davos vers dalla tiarza strofa. Leu ves'ins denton era che quella ruptura da ritmus va buca senza ina sminuziun sensibla dalla bellezia dalla poesia. Puccaus encunter il ritmus fan ins buca senza castitg.

Quei che vala per la metrica vala bunamein plaid per plaid era per il diever d'in auter mied tecnic en quella poesia: la rema. Ella ei tuttavia buc obligonta e sa perquei era buca esser tschercada. Ella vegn denton tuttavia buca sbittada. Dil tuttafatg libra eis ella en las empremas duas strofas: rema dattan il secund ed il quart vers, il tierz ed il sisavel, gl'emprem vers dall'emprema strofa e gl'emprem vers dalla secunda; il tschunavel, siatavel ed otgavel vers ein libers. Auter en las duas cuortas davosas strofas, nua che la rema ei strentga pervia da lur tensiun. Schiglioc vegn la rema duvrada sc'in ornament usitau ch'ins drova nua ch'el sedat senza difficultads.

Sin in plaid en quella poesia ch'ei restaus nunentelgeivels a mi vi jeu aunc far attents: «Mo l'aua s'empatscha (. . .)». Ton sco jeu hai saviu constatar vul quei dir ton sco: «Mo l'aua pren risguard. . .». Il senn ei cheu denton plitost il cuntrari: «Mo l'aua pren negin risguard (sin las olmas che pliran). . . ». Quei disturba bein buc aschi fetg sco la ruptura da ritmus ual avon, perquei ch'ins sa tgei ch'ei manegiau, silmeins sch'ins ei buca diltut segirs dil senn da «s'empatscha»; ei cun lezza reptura denton duas fetg sensiblas fleivlezias da quella poesia. Da quellas «piculezzas» duessan buca schabegiar, ellas lavagan memia fetg!

Atgna tempra

Las poesias che nus havein viu tochen uss han giu la particularitad ch'il punct da partenza per lur interpretaziun ei buca staus l'ovra

sezza digl autur, mobein l'ovra d'auters poets. Las poesias han denton mussau claramein, tgei auturs e tgei ovras che vegnan en damonda. Premissa denton ei che quels auturs seigien enconuschents. La pusseivladad ch'era autras poesias ell'«Orva» pretendien ina tala enconuschientscha ei gronda. Ina difficultad sedat denton sche quella maunca. Ella ei denton buca schi gronda sco ella para: han ins saviu sligiar inaga in pèr simbols san ins duvrar quels per l'interpretaziun dallas autras poesias. Quei cumpeglia era ch'ins havess saviu interpretar las poesias «Flurs dil mal» ed «In mulin» senza enconuscher il punct da partenza digl autur. En quels dus cass havess quei segirmein engrevegiau l'interpretaziun, denton buca fatg ella nunpusseivla.

Nus astgein perquei senz'auter contemplar ussa poesias nua ch'ina cumparegliaziun cun auters auturs ei buca pusseivla; nua che nus savein segidar mo cun la poesia sco tala ni cun l'entira ovra da Theo Candinas:

INA MEMORIA

Uss eis ti leu sin puffen
denter Sogns e Papas
pusaus encunter ina vasa
al pei dil Cor de Jesus
en cumpignia dad affons
e leghers nozzadurs.
En quei stramugl
eis ti sepiars
e miras cun in anim trest
rugond per cumpassiun.

La poesia para dad esser ina descripziun dad ina fotografia sin in puffen. Igl ei puspei ina particularitad ritmica, cumbinada quella ga cun particularitads stilisticas, che pretenda in'autra interpretaziun.

Fuss la poesia ina descripziun, stuess ins leger ella en dus gronds artgs; gl'emprem sur las empremas sis lingias, l'auter sur las quater che restan. Quei pretendess in ritmus ualti spert, senza negina pausa denter las singulas lingias. Quei ritmus vegness aunc sustenius dall'interpunczium: punct suenter la sisavla lingia ed alla fin, auter nuot. In'emprova da leger la poesia aschia muossa denton bein spert entginas difficultads. L'emprema gia denter la secunda e tiarza lingia: «denter Sogns e Papas / pusaus encunter ina vasa». Secapescha ein buca «Sogns e Papas» *pusaus* encunter ina vasa, mobein «ti leu sin puffen». Schebi che la fuorma grammaticala ei clara, ein ins tuttina necessitaus da far ina pausa denter «Papas» e «pusaus», per buca

schar quels dus plaids che s'audan buc ensemen memia datier in da l'auter e per reprender el patratg il «ti» ch'ins ha schau curdar, perquei ch'ins ha gia mess a casa el «sin puffen» e spetga buca pli ch'el tuorni gia ella tiarza lingia. Il medem vala per la quarta e tschunavla lingia, nua ch'il «ti» vegn aunc reprius inaga indirectamein: «ti eis en cumpignia». Cheu ei ina pausa necessaria per reprender il «ti» e buca metter il «Cor da Jesus» «en cumpignia dad affons». Lez ei secapescha era en quella cumpignia, denton mo secundarmein; en emprema lingia ei segirmein manegiau il «ti».

Tut quei ei indezis per in'autra repartiziun ritmica: tschun artgs che tonschan mintgamai sur duas lingias che stuessen lu esser serradas stretgamein ina vid l'autra. Las duas empremas lingias lubeschan quei; lingia treis e quater pretendan stilisticamein ina ligiadira pli stretga: cheu ei veramein «la vasa» en emprema lingia «al pei dil Cor da Jesus» ed il «ti» mo secundarmein perquei ch'el ei «pusaus encunter ina vasa»; denter la tschunavla e sisavla lingia ei la conjuncziun «e» indezi per ina tala ligiadira, e las autras lingias ein da quei punct da vesta anora neutralas.

Tuttina stos jeu conceder, ch'era quei ritmus cuntentescha buca dil tut. Per l'ina s'impona la damonda, daco gl'autur partga lu buca veseivlamein la poesia en strofas da dus vers, sco per exempel en quella poesia:

LA CANZUN

Ei tugn'en mei in tun
e less vegnir a strada
ina canzun

La tiara ei schelada
dat mét resun.

E l'ura ei vargada
cun la canzun.

Strofas da dus vers cumparan pia tier Candinas. Sch'el havess vuliu in ritmus cun tschun artgs, havess el era partgiu «Ina memoria» en tschun strofas. Cunquei ch'el ha buca fatg quei, ei in tal ritmus era buca corrects.

Ei resta mo duas pusseivladads pli. L'emprema havein nus gia ponderau all'entschatta: dus artgs sur ils emprems sis vers ed ils davos quater, e quei ha pariu nunpusseivel. L'autra ei: mintga vers ha

in artg per sesez ed ei per dir aschia ina strofa. Pusseivla ei ina pausa secapescha suenter mintga duas lingias, ulteriuramein segir era denter l'emprema e la secunda e lu dalla sisavla alla dieschavla suenter mintga lingia; quellas ein gia semussadas avon sco neutralas, quei vul dir: ina pausa ei pusseivla, denton buca pretendida directamein. Ei resta pia la tiarza e quarta, la tschunavla e sisavla. Per la tiarza e quarta lingia hai jeu pretendiu ina ligiadira pli serrada stilisticamein. Quella ligiadira ha ina difficultad fonetica: ei sedat ina successiun «vasa — al». Quella sa vegnir tractada sin duas modas: ina sa leger «vas'al», quei che susteness ina ligiadira stretga denter las duas lingias, ni «vasa — al», quei che pretendess ina pausa. Sco decider quei? Secapescha ha gl'autur da decider quei, buca il critic. Il critic sto pia mirar, sco gl'autur tractescha semeglionts cass en autras poesias, per exempel en «La canzun». Leu vegn avon:

Ei tugn'en mei in tun
e less vegnir a strada (. . .)
La tiara ei schelada (. . .)
E l'ura ei vargada (. . .)

Quellas quater lingias han il medem schema metric, numnadamein x—x—x—(x). Igl ei pia clar ch'ins astga buca leger «La tiar'ei schelada» e «E l'ur ei vargada» (x—xx—x). Nua ch'igl autur vul ina tala lectura scriva el era aschia: «Ei tugn'en mei». Scriv'el senz'apostrof, astg'il lectur buca interpretar sez in tal. Tier auters auturs ei quei auter. Ins sto pia leger «vasa — al». Cheutras ei pia era cheu ina pausa cumandada.

Ei resta aunc la conjuncziun «e» denter «affons *e* leghers nozzadurs», che sto pia era vegnir interpretada sco igl «*e*» en lingia nov, numnadamein sco ina conjuncziun che repren in patratg e buca sco in «e» che ligia duas parts d'in patratg ina vid l'autra. Quei drova forsa in exempel: Sin la damonda «tgi eras tut?» san ins rispunder: «Jeu e Gion e Rest», quei vul dir, che nus erien mo nus treis ni che nus erien silmeins ina gruppa speciala denter auters. Ein denton plirs stai san ins numnar sco exempel: «Jeu . . . e Gion . . . e Rest . . .» ed aschia vinavon, ferton ch'ins patratga aunc, tgi ch'ins savess prender sco exempel. La conjuncziun «e» sclauda pia tuttavia buc ina pausa.

Il ritmus da quella poesia ei pia tut auters che quei ch'el para: mintga vers ha siu agen artg, in artg senza gronda culminaziun e

senza puncts bass, bunamein ina «lingia». Suenter mintga lingia suonda ina gronda pausa, suenter mintga duas lingias ina pausa aunc pli gronda. Quei stil ei lunsch naven dad esser in stil descriptiv; igl ei il stil meditativ cun sias caracteristicas specialas. Per demussar quei stil e sias atgnadads, buca per cumparegliar las duas poesias, vi jeu dar sco exempel ina poesia digl autur ch'ei arrivaus ual en quei stil tier ina perfetgadad magistrala: Paul Celan.

MANDORLA

In der Mandel — was steht in der Mandel?
Das Nichts.
Es steht das Nichts in der Mandel.
Da steht es und steht.

Im Nichts — wer steht da? Der König.
Da steht der König, der König.
Da steht er und steht.

Judenlocke, wirst nicht grau.

Und dein Aug — wohin steht dein Auge?
Dein Aug steht der Mandel entgegen
Dein Aug, dem Nichts steht es entgegen.
Es steht zum König.
So steht es und steht.

Menschenlocke, wirst nicht grau.
Leere Mandel. Königsblau.

Ins vesa tgunschamein la cuminonza da stil: ils plaids ein cumponi cun las pausas tier in ritmus plaun e ponderont, denton tuttavia buca malneidi, che cula senza piarder il fil tochen alla fin, silmeins tier Candinas. Tier Celan eis ei in'autra metoda da meditaziun: cheu suonda ad ina damonda ina risposta che cloma ina secunda damonda ed aschia vinavon, aschia ch'ins sa buc dir ordavon nua ch'ins arriva tochen alla fin. Tier Candinas denton ei la finamira dalla meditaziun dada naven dall'entschatta cul «ti leu sin puffen» e la meditaziun trai artg per artg entuorn quei «ti». Quella situaziun differenta declara era l'interpuncziun differenta en quellas duas poesias. Candinas sa schar naven ella diltut, perquei che tut va per il medem «ti» e vegn cun ni senza interpuncziun era mess en connex cun quei «ti». Auter tier Celan. Sin la damonda «was steht in der Mandel?» spetg'ins segirmein buca «Das Nichts». El sto pia interpunctar per serrar la damonda, perquei ch'ei suonda la risposta

surprendenta. Suenter «Das Nichts.» stat l'interpunczium, perquei ch'ei suonda buc in niev artg, ni entuorn «Mandel» ni entuorn «Nichts», mobein damonda e risposta formuladas sc'in niev patratg, sco tesa segira.

Aunc ina particularitad dalla meditaziun muossa la cumpareglia-ziun dallas duas poesias fetg bein. Ils biars lecturs vegnan ad haver difficultads da capir ina poesia sco «Mandorla» senza ina interpreta-ziun detagliada. Cheu schai puspei ina differenza fundamentala denter descripziun e meditaziun: ina descripziun d'ina mandorla fuss era capeivla senz'interpretaziun. Co stat ei en quei grau cun «Ina memoria»?

A nus ei quella poesia clara e l'autra buc. Quels che capeschan denton la poesia da Celan senz'auter capessen mintgacass buca «Ina memoria». Era sch'ei san, tgei ch'in «puffen» ei, san ei gie haver sin puffen da tuttas sorts caussas, denton neginas fotografias. Sch'ei legian «Uss eis ti leu sin puffen» vegnan quels a patertgar vid tut zatgei auter che vid ina fotografia. E senza ina declaraziun vegnan ei mai a vegnir sin l'idea da patertgar vidlunder, en l'entira poesia vegn quei mai detg expressivamein. Quels lecturs ein pia ella medema situaziun visavi «Ina memoria» sco nus visavi «Mandorla». «Ina memoria» ei pia lunsch naven d'ina descripziun. Sche nus vesein tuttina tut ils detagls dalla poesia avon nus, lu perquei che nus enconuschein fetg bein quella situaziun. La meditaziun leventa en nus maletgs detagliai; tier mintga lectur empau differents e tuttina egl essenzial ils medems. Exact quei vul la meditaziun: far ressortir tier mintga lectur maletgs, patratgs, che vegnan u affirmai ni snegai. Perquei ei era il ritmus plauns cun grondas pausas, per ch'il lectur sappi schar ressortir ses agens maletgs e patratgs.

Talas poesias san ins gnanc capir sch'ins enconuscha la significa-ziun dils plaids. Ei gida pauc da saver ch'ina mandorla ei in'aureola en fuorma d'in mandel entuorn in'entira persuna, in'aureola che vegn denton duvrada bunamein mo per Cristus *retg*. Ins sto era saver che la mandorla ei en la Bukowina quei ch'il crucifix ei per nus. Igl effect da «In der Mandel — was steht in der Mandel? Das Nichts.» savess vegnir reproducius il meglier en romontsch cun «Vid la crusch — tgi ei vid la crusch? Negin.» Per dar il medem senn alla poesia da Celan stuessen ins pia dar ad ella era in'autra simbolica, aschi lunsch sco quei ei insumma pusseivel.

Sch'ins vul dar ina survesta dall'«Orva» ston ins, bugen ni nuidis, era risguardar in pèr poesias che tschentan cun lur caracter entgins problems ch'ein strusch da sligiar definitivamein. Tenor miu manegiar eis ei denton necessari, ton per la capientscha dall'«Orva» sco ovra entira sco per la capientscha digl autur da quell'ovra, da silmeins tschentar certas damondas e ponderar las rispostas pusseivlas.

Las duas fatschas

Igl ei strusch da snegar che l'«Orva» cuntegn in pèr poesias che s'audan ni paran buca da s'udir en ina collecziun lirica muort lur fleivlezia. Quei ch'interessescha nus ei, pertgei ch'igl autur ha tuttina schau squitschar quellas. Avon ch'entrar en quei problem cun ina poesia concreta lein ponderar las pusseivladads teoreticas per in tal pass.

L'emprema pusseivladad ei ch'igl autur ei staus cuntents avunda cun siu product e ch'el valetescha las poesias en damonda per aschi bunas sco las autras. Ina secunda pusseivladad ei ch'igl autur vesa sez era la fleivlezia da quellas poesias e lai squitschar ellas u ord indifferentadad ni pli u meins nuidis, perquei ch'el ha neginas meglieras ni silmeins neginas che massen a prau en quella gruppa nua ch'ei maunca aunc poesias. Ina tiarza pusseivladad ei ch'igl autur vesa las fleivlezias da quellas poesias, renconuscha denton ellas sco ina part da si'ovra e dat perquei era ad ellas in plaz en quella. La quarta pusseivladad ei ellas biaras litteraturas dall'Europa occidentala mo in fatg historic pli: igl autur sa fetg e bein che quellas poesias ein fleivlas, havess era mai publicau ellas e forsa gnanc scret ellas, fuss el buca staus sfurzaus leutier, seigi quei per vegnir legius ni pli tgunsch per insumma vegnir squitschaus, seigi quei ord convenziun litterara ni aunc pli savens sociala. Era quella pusseivladad sto vegnir risguardada cheu.

Nus lein uss empruar l'interpretaziun d'ina da quellas poesias e mirar, sch'ella savess forsa mussar la direcziun, nua che la risposta ei d'encurir:

LA MISSIUN

Perdegia il niev Evangeli
unfrescha tetez al marteri
daventa sco fem senza peisa
in siemi tras l'aria paleisa.

Jeu vi empalar e menar
tiu pei sur tiara e mar
tras uauls senza plontas e tschemas
ch'il vent annunzia en remas.

Rudials en las sferas sepeglian
sesfeman ed olmas semeglian
maletgs senza fuorma e rama
visiun senza glieud en in drama.

La poesia ei scretta en ina tecnica dil tuttafatg convenziunala e regulada: treis strofas cun mintgamai quater lingias che reman aabb. Mintga lingia ha treis silbas accentuadas.

Poesias cun ina tala regularitad dat ei ell'«Orva» aunc sis: «Il bostger grond», «Ad in pictur», «En tun religius», «Ad in sacerdot», «L'auter di» ed «Amur tardiva». Da quellas sis astgan quater valer per fetg fleivlas, pia las biaras. En «Fastitgs e Fistatgs» enqueran ins talas poesias adumbatten.

Duas da quellas poesias portan in tetel che dedichescha ellas claramein ad enzatgi: «Ad in pictur» e «Ad in sacerdot». La poesia «Ad in sacerdot» entscheiva culs plaids: «Perdegia la viarva divina». «La missiun» entscheiva bunamein tuttina ed ins savess pia era numnar quella poesia ina poesia da dedicaziun «Ad in missiunari». Duas autras poesias muossan claramein sin in «Ti» gia ell'emprema lingia: «En tun religius»: «Ti eis schi gronds sco il Vial» ed «Amur tardiva»: «Tgei has pomai ti vegl gnabatsch». Cheu sa il poet denton haver manegiau sesez cun «ti vegl gnabatsch».

Ina clara relaziun cun in «jeu» persunal ha mo «L'auter di». Quei ei era, forsa cun excepziun dad «Ad in pictur», la solia poesia da quellas siat ch'ins savess attribuir a Theo Candinas, sch'ins legess ella senza num. Las autras attribuess ins bein a tuts ils auters auturs ch'ins enconuschess forsa en connex cun poesias d'occasiun, mai denton ad ina persunalitad poetica sco Candinas. Gest perquei disturban ellas era aschi fetg en ina collecziun da lirica sco l'«Orva».

Nus lein cumpigliar en quella reflexiun ina poesia ch'ins sto attribuir ord auters motivs a quella gruppa da poesias:

POETS

Nossa rauba ei cara
nus paghein mintga rema
(fuss ell'aunc schi rara)
ord nossa plema
cul saung da nies cor
cul gnierv dalla veta.
Mintga plaid ei tresor
da gronda valeta
in verset testament
la pagina pleina
per nus sarament
sut davosa peina
e l'ovra finida
tgirad'e scarplida
ei la mendra sort
cun prighel da mort.
Gl'ei stentus e penibel
da dir mintga di
als méts ed als suords
quei ch'ins ha udiu
sigl agen vial
quei ch'ins ha viviu
ell'atgna pial
e co ins ha sentiu
giu pil dies cun il pal.

Co vul far capeivel
als tschocs da natira
il bi ed il bien
sch'els ein da pial dira
ni han semper sien.

Las empremas lingias paran da preparar ina poesia satirica. Cunzun la tiarza lingia ha caracter satiric: parentesas en poesias anflan ins ella satira, ed ellas cuntegnan tgunsch ina remarca satirica persunala, buca darar drizzada encunter gl'autur sez, sco en quei cass. Era autras locuziuns paran dad esser ironicas, aschia «saung da nies cor», «gnierv dalla veta», «sarament sut davosa peina» ed «ei la mendra sort / cun prighel da mort».

In'autr'impressiun fa il rest dalla poesia. L'emprema part para dad esser ina satira sin certs poets, la secunda denton ina fetg seriusa lamentaschun sur dil lectur. Las duas parts van buc a prau ina cun l'autra. Ins sto ponderar treis differentas pusseivladads: u che l'entira

poesia ei satirica ni che l'entira poesia ei tuttavia seriusa, ni che l'entschatta ei veramein satirica ed il rest serius.

Nus lein buca entrar el cuntegn da quella poesia, ei vala buca la peina, mobein mo cuntemplar quella discrepanza denter las duas parts pli detagliadamein. Interessant ei il diever dalla rema: ferton ch'ins anfla ell'emprema part adina duas remas che s'audan ensemen, seigi quei aabb ellas davosas quater lingias ni abab per il rest, anfl'ins ella secunda part mo ella davosa strofa ina tala rema abab, ferton che «capeivel» ella medema strofa resta libers. Ell secunda strofa reman bein «udiu» — «viviu» — «sentiu»; «vial» e «pal», buca denton «pial», nua ch'igl «a» ha in'autra qualitad. Cheu ston ins denton quintar che Candinas drovi «vial» — «pial» — «pal» sco ina rema. Tonaton ein aunc adina las empremas treis lingias libras.

Interessant ei era la midada dil pronom persunal: ell'emprema part ha ei num «nossa rauba», «nossa plema» etc.; ella secunda denton «ch'ins ha udiu» e.a.v., ed alla fin «Co vul far capeivel» san ins era udir in «ti» en ina damonda pli u meins retorica. Insumma semuossa egl entir vocabulari ina midada sensibla denter l'emprema e la secunda part: ferton ch'ins savess numnar il vocabulari dall'emprema part il vocabulari tradiziunal litterar sursilvan, surcargaus tscheu e leu e cheutras ironisaus, fa il vocabulari dalla secunda part fetg endamen il vocabulari da «Fastitgs e Fistatgs»:

Quels ch'ein suords e tschocs,
els san nuot dils scrocs —

Cheu s'audan era ils «méts», «sch'els ein da pial dira / ni han semper sien» e.a.v. Tut quei ei empau dabia per esser casualitad. Ins sto quintar che quella midada e quella discrepanza seigi vulida digl autur, pia era la daditg enconuschenta talantiala dall'emprema strofa, e quei mintgacass ual sto talantiala daditg enconuschenta. Il «nus» drova buca disturbar, el stess cheu ord auters motivs e buca per cumpigliar igl autur denter quels poets.

Quella poesia muossa ch'ei dat cass, nua che Candinas drova igl entir apparat tradiziunal sursilvan e che quels cass ein buca mo casuals, mobein ch'ei savessen haver certas raschuns. Quei lubescha da sminar ina raschun speciala per quei fatg era ellas autras poesias tradiziunalas: ellas san esser vulidas aschia e fussen en gliez cass

logicas e pia interpretablas. Nus turnein pia anavos tier «La missiun».

Ei dat en la poesia «La missiun» differents detagls che paran all'entschatta senz'auter capeivels, ch'ein denton buca schi clars sco ei paran. Cheu ei per l'ina «il niev Evangeli». Ins capescha quei gl'emprem el senn d'ina contaminaziun da «Niev Testament» ed «Evangeli». Segirmein ei quella contaminaziun buca necessaria, «Evangeli» dat ei atgnamein mo in e buca in veder ed in niev. «niev Evangeli» savess denton esser en opposiziun cun «Evangeli» ed haver en quella poesia tut in'autra muntada.

Problematics ei era igl «Jeu» dalla secunda strofa. «Empalar e menar / tiu pei sur tiara e mar» sa en connex cun in missiunari bein mo Dieus. Ei la poesia veramein quei ch'ella para, fuss l'entira poesia messa en bucca a Diu; ina pulita ughegiada. Daco ei sto ual esser «uauls senza plontas e tschemas» e tgei che quei duess esser ei buca fetg clar, aunc pli pauc daco «ch'il vent» sto annunziar quel en «remas» ual ad in missiunari. En tgei connex la tiarza strofa stat cun missiun e missiunari ei inumma buca da veser pli e tgei ch'ins sa s'imaginar sut ina «visiun senza glieud en in drama» ei era strusch schi clar. Fetg sempla ei la poesia pia buc.

Da l'autra vart dat ei differents plaids che muossan en in'autra direcziun. Ina perscrutaziun da tut ils plaids impurtonts en quella poesia suenter lur diever en autras poesias muossa quei ladinamein. La fuorma imperativa «Perdegia» all'entschatta dalla poesia per exempel vegn ell'entira «Orva» mo aunc avon ella poesia «Ad in sacerdot». Quei ei era ell'entir'«Orva» las duas solias poesias insumma ch'entscheivan cun in imperativ. Auter denton en «Fastitgs e Fistatgs»: «Scappa la fuigia malmunda / scappa e fui dil patrun!», «Tschaffa la fuortga buglienta», «Pren ti paltrun quei sughet giud la cruna», e.a.v.. Remarcabel che ual quellas duas poesias reprendan la forza dils imperativs en «Fastitgs e Fistatgs».

Era da «siemi» san ins buca sefidar memia fetg. L'emprema strofa dalla poesia «SIEMI» secloma:

Ferton che nus curdein
sul precipezi
en la profunditad
immensa
semiein nus da tschentar
nies pei
sin tiara franca.

Sche «siemi» vegn duvraus cheu logicamein ha quei plaid cheu era ina semeglionta muntada, quei che midass lu entuorn il senn da quella poesia bunamein dil tuttafatg.

Aunc in plaid che muossa sin in auter connex ei «remas». «rema» vegn avon ella poesia «Poets» ed ella poesia «L'auter di», ella secunda strofa:

> E tut ch'odur'e sfema
> in fried da femn'ed animal.
> Ord l'olma ina rema
> sesaulza petra sc'in dultsch mal.

Insumma paran quellas duas poesias da haver ligioms pli stretgs ina cun l'autra. Domisduas han treis strofas e remas dil tuttafatg reguladas. En domisduas poesias vegn «rema» avon, ultra da quei era «olma» e «sfema». Tuttina ein ils ligioms buca da precisar e da declarar. Igl ei denton bein strusch casual ch'il tema dallas siat poesias en damonda ei treis ga in tema religius, duas ga in tema d'amur.

Jeu stos conceder ch'jeu sun buca vegnius pli lunsch cun l'interpretaziun ni da quella poesia ni dallas autras poesias tradiziunalas. Igl ei bein pusseivel che quellas pèr poesias ein buca logicas, pli probabel suondan ei denton ad ina veglia logica, che mo gl'autur sa tschaffar e buc il critic, quei vul dir, ellas ein vegnidas admessas ell'«Orva» per auters motivs che per motivs poetics. Cheutras essan nus puspei turnai anavos alla damonda da partenza: pertgei admetta Candinas quellas poesias en quella collecziun?

Igl ei pusseivel che Candinas ei staus cuntents cun quellas poesias. Quei demussas ina munconza da critica visavi sesez. Quei para a mi denton pauc probabel; schiglioc fussen segirmein dapli poesias fleivlas. Pauc probabel para era a mi, ch'el ha schau squitschar ellas ord indifferentadad ni perquei ch'el haveva buc autras. Siat onns suenter «Fastitgs e Fistatgs» ei quei bein strusch pli il cass. Tenor miu manegiar ein quellas poesias vulidas, e quei vulidas aschia digl autur. El ha bein strusch vuliu far schliatas poesias, el ha denton vuliu in cert diember da poesias dil tuttafatg tradiziunalas e ha pli bugen schau squitschar schliatas poesias tradiziunalas che insumma neginas. Ord tgei motivs quei ei daventau vegn il critic segirmein strusch saver eruir ord l'ovra sezza. Ins sa mo sminar ch'el seigi sesentius sfurzaus leutier. Schebein el ei sesentius quei cun raschun ni buc ei

in'autra damonda. Quei ei denton problems dalla historia litterara e buca dalla critica litterara. Quella hipotesa declara certas particularitads da quellas poesias, quei che sustegn da l'autra vart era la hipotesa. Quei ei per l'ina lur tematica. Il tema religiun ed il tema amur e morala paran aunc oz da seschar tractar ella litteratura sursilvana mo sin moda tradiziunala ni cun fetg gronda precauziun, auter che temas socials e politics, nua ch'ins ei gia arrivaus ad ina pintga libertad. Suenter igl eco dalla poesia da Candinas «Beai quels» san ins capir fetg bein che Candinas ha scret ell'«Orva» treis «bialas» e tradiziunalas poesias «En tun religius» «zun edificontas». Cun quellas poesias eis el semussaus sco «mals» el senn che Brecht ha dau al plaid «listig.» Cheutier s'auda bein era la poesia «Poets.»

Ch'entginas da quellas poesias fan in'impressiun equivoca ei buca da smarvegliar. Nus havein viu quell'equivocadad en «Poets» claramein ed era ella poesia «La missiun», nua ch'igl entir vehichel tradiziunal para dad esser bunamein mo ina mascra che lai sentir claramein ch'igl ei zatgei tut auter sut la mascra en. En autras poesias sa la mascra esser schi perfetga ch'ins tratga da haver la fatscha avon ins.

En quei connex ston ins era veser l'entira «Orva». Suenter «Fastitgs e Fistatgs» eis ei iu sis onns avon ch'il proxim cudisch da Candinas, «Burnida», ha saviu cumparer. Quella pausa para buca dad esser stada dil tuttafatg voluntaria. Gia in onn suenter il bien success da «Burnida» ei l'«Orva» cumparida, dus onns suenter quella il giug «Las 2 fatschas», denton buca ellas casas edituras usitadas dils scribents sursilvans, mobein ella retscha engiadinesa «La scena». Ual il tetel dil giug «Las 2 fatschas» che repren puspei tematica, vocabulari e lungatg da «Fastitgs e Fistatgs» sustegn tenor miu meini decisivamein quella declaraziun dallas poesias en damonda. Jeu creigel era ch'ina dallas duas fatschas seigi nuot auter ch'ina buna mascra. Tgeinina, quei vegn ins a veser.